

มโหรี

บรรพต ชำดวง

ถ้ากล่าวถึงดนตรีไทยแล้ว ผู้อ่านคงจินตนาการไปถึงบ้านทรงไทยริมคลอง มีเสียงดนตรีแว่วมาตามลำคลอง ฟังแล้วชวนให้หลงใหลเป็นยิ่งนัก ซึ่งภาพเหล่านี้ในสมัยปัจจุบันนี้แทบจะไม่มีหลงเหลือให้ได้สัมผัสเลยนอกจากจะออกไปตามบ้านนอก ดนตรีไทยนั้นมีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเครื่องดนตรีและวงดนตรี แต่ละเครื่องและแต่ละวงนั้นก็ยังมีเอกลักษณ์มีความโดดเด่นในตัว ไม่มีชาติใดเสมอเหมือน ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงวงดนตรีที่มีความเป็นมาคู่กับคนไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ นั่นคือวงมโหรีนั่นเอง ซึ่งการบรรเลงเพลงไทยชนิดที่ประสมวงขึ้นเป็นมโหรีนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัยว่า เดิมเป็นการบรรเลงเพลงของนักดนตรีผู้ชาย เชื่อว่ากำเนิดมาจากขอมก่อน ต่อมาไทยเรานำมาปฏิรูป จัดเครื่องดนตรีไทยประสมเข้าไปเปลี่ยนแปลงแก้ไขหลายครั้งหลายครา จนในที่สุดก็ลงตัวเป็นแบบฉบับในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งนิยมให้สตรีเป็นผู้เล่น เป็นการเชิดชูเกียรติของผู้เป็นเจ้าของวง

ด้วยเหตุที่วงมโหรีดี ๆ มักอยู่ในวังหรือตามบ้านท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ จึงเห็นกันว่าการเล่นมโหรีเป็นของสูง บางท่านเห็นว่าเป็นของผู้หญิงเล่นโดยแท้ แต่ความจริงนั้น ใครจะเล่นก็ได้ไม่จำกัด ทั้งนี้ก็ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงออกกฎหมายพระราชทานให้เล่นกันได้โดยทั่วไป มิได้จำกัดสิทธิไว้เป็นมโหรีหญิงของหลวงมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2398

การเล่นมโหรีนั้น ถ้าจะกล่าวแต่เฉพาะเครื่องมือที่ใช้แต่เดิมนั้นใช้เครื่องดนตรีเพียงสี่ชิ้น เรียกว่า มโหรีเครื่องสี่ มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา คือกระจับปี่ ๑ ซอสามสาย ๑ กรับพวง ๑ และโทน ต่อมาในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาจึงเพิ่มขลุ่ยและรำมะนาเข้าไป จึงกลายเป็นมโหรีเครื่องหก การขับร้องนั้นเข้าใจว่าเพลงที่ใช้ขับร้องจะเป็นเพลงอัตราสองชั้น (จังหวะปานกลาง) เป็นส่วนมาก โดยที่ผู้บรรเลงคนหนึ่งคนใดทำหน้าที่เป็นต้นเสียงและคนอื่น ๆ ในกลุ่มนั้นอาจจะช่วยร้องหรือผลัดกันร้อง เพลงสำหรับร้องด้วยวงมโหรีของแก่นั้น มีตำรามาแต่ครั้งกรุงเก่าจัดขึ้นเป็นดับต่าง ๆ สั้นบ้างยาวบ้าง มีตั้งแต่ขนาดสั้นสามเพลงจบ ไปจนถึงยาวมากขนาด 48 เพลงจบ ยกตัวอย่างเช่น ดับเรื่องพระนครก็มีเพลงสามเพลงได้แก่ พระนคร ลำไป และถอยหลังเข้าคลอง นอกจากนี้ยังมีบทร้องเป็นเพลงเกร็ดสองชั้นอีกเป็นอันมาก ศาสตราจารย์มนตรี ตราโมท และคุณวิเชียร กุลตันท์ ได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นไว้เมื่อปี พ.ศ.2523 นับได้รวม 73 เพลง เริ่มจากเพลงพัดชามาจนจบเพลงลงสรนกกกระจอก

เพลงเหล่านี้บางเพลงเหลือแต่ชื่อ หาผู้ร้องและบรรเลงไม่ได้ เพราะไม่ได้มีการจดบันทึกเป็นโน้ตไว้ บางเพลงไม่เพราะ ไม่ได้เล่นกันบ่อยๆ ก็เลือนลึ่มกันไป สังเกตจากบทร้องที่กล่าวมานั้นเห็นว่า บทร้องเป็นบทสั้นๆ ขนาดสี่คำกลอน สีสวรรค์เรียงถ้อยคำคล้ายเพลงกล่อมลูก ไม่ได้ผูกขึ้นเป็นเรื่องเหมือนบทร้องจากหนังสือวรรณคดี ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการชำระวรรณคดีเก่าๆ มีงานพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และ 2 และงานของกวีอีกหลายท่านเพิ่มเติมขึ้น การบรรเลงขับร้องด้วยวงมโหรีก็เปลี่ยนแปลงไปในทางดีขึ้น ทั้งในส่วนของกาพย์ประสมวงคุณภาพของเสียงที่ประสมประสานออกมาจนถึงกระบวนการเพลงที่ขับร้องก็เป็นดับเพลงที่เป็นเรื่องเป็นราวมากขึ้น เพราะตัดตอนมาจากวรรณคดีเรื่องต่างๆ อาทิเช่น เรื่องกาพย์ ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มโหรีมีคนเล่น 8 คน เรียกว่ามโหรีเครื่องแปด โดยเติมระนาดไม้กับระนาดแก้วเข้าไป เสียงระนาดจึงอู่ม่วงดนตรีให้กังวาลน่าฟังยิ่งขึ้น

ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็เอาระนาดแก้วออก ใส่ฆ้องวงลงไปแทน แล้วเพิ่มจะเข้เข้าไปอีก จึงเป็นมโหรีเครื่องเก้า ถึงสมัยรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เติมระนาดทุ้มกับฆ้องเล็กเข้าไปอีก แล้วเปลี่ยนกรับพวงมาเป็นฉิ่งแทนให้เสียงไพเราะแจ่มใสขึ้น จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เพิ่มระนาดเหล็กเข้าไปอีก จึงกลายเป็นวงมโหรีเครื่องใหญ่ ใช้คนเล่นระหว่าง 14-16 คน ในรัชกาลที่ 5 เลิกใช้กระຈប់ี่ขนาดวงก็ลดลง และในรัชกาลที่ 5 นี้เองจึงได้ใช้ฆ้องด้วงและฆ้องอยู่ประสมวงเข้าไปเป็นวงมโหรีเครื่องสาย เล่นกันได้ทั้งหญิงและชาย และยิ่งเวลาผ่านไป การประสมวงมโหรีกลายเป็นไม่จำกัดคนเล่น บางครั้งวงใหญ่เป็นเครื่องคู่ ใช้เครื่องดนตรีอย่างละ 2 ชิ้นก็มี จนถึงรัชกาลปัจจุบันได้เพิ่มขนาดกลายเป็นใหญ่โตใช้คนเล่นเป็นร้อยๆ คน เรียกชื่อใหม่ว่า “มหาดุริยางค์” ซึ่งอาจารย์ประสิทธิ์ ถาวร เป็นผู้จัดขึ้นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2516 และอาจารย์กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ เป็นผู้คิดชื่อนี้

เพลงดับมโหรีที่ใช้ขับร้องในยุคกรุงรัตนโกสินทร์นี้จัดขึ้นเป็นเรื่องเป็นราว มีทั้งขนาดสั้นและขนาดยาว เช่น ดับเรื่องกาพย์ เรื่องอิเหนา เป็นต้น แล้วแต่ว่าใครจะตัดตอนใดมาจากนิพนธ์วรรณคดีต้นฉบับก็ทำได้ บางครั้งท่านเจ้าของวงนำบทวรรณคดีของเดิมมาเปลี่ยนแปลงคำร้องบางคำให้สะดวกแก่การร้องบ้าง หรือตัดต่อให้กระชับเข้าบ้าง บทมโหรีบางบทที่เป็นของเก่าเมื่อมาเทียบกับบทวรรณคดีฉบับต้นเรื่องจึงแตกต่างกันไป จนบางคนเห็นว่าบทผิด พยายามจะแก้กลับมาให้เหมือนบทในหนังสือวรรณคดีก็มี ซึ่งไม่ควรทำเป็นอย่างยิ่ง เพราะอาจจะร้องได้ไม่เหมือนที่โบราณท่านจัดไว้ ความผิดพลาดนี้ อาจจะมาจากสาเหตุที่นักร้องอ่านหนังสือไม่ออกบ้างหรือไม่ได้จดบ้าง แต่ใช้วิธีจำเพลงด้วยสมอง นานวันเข้าถ้อยคำก็คลาดเคลื่อนไปจากต้นฉบับได้เหมือนกัน ดังที่อาจารย์คุณหญิงไพฑูรย์ ได้ให้ข้อสังเกตไว้ก็คือ ดับมโหรีของเก่าแก่โบราณนั้น ของโบราณจริงๆ มักมีดับละ 5 หรือ 6 เพลงเท่านั้น และเพลงสุดท้ายจะเป็นจังหวะสองไม้ เดิมไม่มีดับมโหรียาวๆ เพิ่งจะมายาวมากเกินห้าเพลงในสมัยรัชกาลที่ 5 และที่ 6 นี้เอง อีกสิ่งหนึ่งก็คือชื่อของดับมโหรีแต่ละดับนั้น ท่านไม่นิยมบอกชื่อเรื่องราวมาจากเรื่องอะไร แต่ท่านเรียกชื่อดับนั้นๆ ตามชื่อเพลงต้นเพลงแรกของดับ เป็นชื่อเฉพาะไปเลย ยกตัวอย่างเช่น บทจากเรื่องกาพย์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ร้องตั้งต้นจากคนธรรพ์ขับเพลงไปจนถึงครุฑเกิดความสงสัย เพลงต้นคือเพลงนางนาคต่อด้วยพัตษา กราวรำมอญ สีสวรรค์ทุ้ม และเพลงโล้เป็นเพลงสุดท้าย แทนที่จะเรียกชื่อว่า “ดับเรื่องกาพย์ตอน...” กลับเรียกชื่อตามเพลงต้นชื่อว่า “ดับนางนาค” และก็เป็นเช่นนั้นจนเป็นปกติวิสัยเลยทีเดียว เช่น มโหรีดับทะเลยมโหรีดับแขกมอญ มโหรีดับเขมร ก็จะขึ้นต้นเพลงดับด้วยเพลงทะเลยม เพลงแขกมอญ และเพลงเขมร ตามลำดับ และการขับร้องก็เป็นเพลงสองชั้นโดยตลอด ครั้นเมื่อเพลงในอัตราสามชั้นได้รับการนิยมเพิ่มขึ้นก็มีผู้นำเพลงสามชั้นมาต่อกันหลายๆ เพลงเป็นเพลงมโหรีดับสามชั้น เช่น ดับลมพัดชายเขาสามชั้น ก็จะมีเพลงลมพัดชายเขา 3 ชั้น แขกมอญบางช้าง 3 ชั้น ต่อด้วยเพลงลมทวล 3 ชั้น แล้วปิดท้ายด้วย เสร้าเล่นน้ำ 3 ชั้น เป็นต้น ตามมาด้วยเพลงจรเข้หางยาว ต่อด้วยเพลงดวงพระธาตุ 3 ชั้น และเพลงนกขมิ้น 3 ชั้นตามลำดับ

สังเกตว่า เพลงดรัมมโหรี ชนิด 3 ชั้นนี้ มักมีเพียง 3-4 เพลงเป็นอย่างมาก เพราะเพลงสามชั้นนั้นเป็นเพลงยาว อยู่แล้ว หากมีจำนวนเพลงยาวหลายเพลงก็จะกินเวลานานกว่าจะจบทั้งฉบับ ดรัมมโหรีสามชั้นนี้มีอยู่เพียงไม่กี่ฉบับ บางฉบับเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ก็มี อาจารย์ประสิทธิ์ ถาวร ผู้ใช้ชีวิตคลุกคลีอยู่ในวิทยาลัย นาฏศิลป์มานานเคยกล่าวว่า ทุกวันนี้เราประสมวงดนตรีไทยขึ้นเป็นวง “เกือบจะเป็นมโหรี” แต่ไม่ใช่วงมโหรีชาน แท้ดั้งเดิม แต่เดิมเครื่องดนตรีที่ใช้สำหรับบรรเลงมโหรีนั้น โบราณท่านสร้างขึ้นเป็นพิเศษ โดยที่ระนาดเอก ระนาดทุ้มและฆ้องวงจะต้องลดขนาดให้เล็กลงมาให้อยู่ต่ำกว่า เครื่องที่ใช้กับวงปี่พาทย์ เมื่อลูกฆ้องลูกระนาดเล็กลง เสียงจึงเล็กลงหรือแหลมขึ้นกว่าของปี่พาทย์ การตีระนาดสำหรับมโหรีก็ต้องเรียนกันไปอีกทางหนึ่ง เพราะ ใช้มือไม่เหมือนกัน การตีระนาดปี่พาทย์ นักดนตรีที่ตีระนาด ปี่พาทย์ไม่แข็งแรงๆ ไม่ได้หมายความว่า จะเอาความรู้ความสามารถอันเดียวกันไปใช้ตีระนาดมโหรีได้ผลดี เสียงดีเสมอไปนั้นหาไม่ได้ หรือกล่าวได้ว่า ถ้าจะ เล่นมโหรีกันอย่างจริงจังแล้ว ก็ต้องศึกษาและฝึกฝนเพิ่มเติมขึ้นสำหรับเรื่องของมโหรีโดยเฉพาะ บ้านดนตรีบาง บ้านผสมวงบรรเลงเพลงโดยไม่มีขอสามสาย มีแต่ระนาดเอก ทุ้ม ฆ้องใหญ่ หรือฆ้องเล็กเพียงร้านเดียว มีขอด้วง ขออู้ แล้วใช้กลองแขกตีประกอบจังหวะเข้ากับฉิ่ง ใช้ชลุ่ย เพียงออกเป็นเครื่องเป่า มีจะเข้เป็นเครื่องดีด แล้ว เรียกวงบรรเลงว่าวงมโหรีนั้น ท่านที่เคร่งครัดในระเบียบแบบแผนท่านไม่ยอมให้เรียกว่าวงมโหรีอย่างเด็ดขาด ท่านให้เรียกว่าวงพิณพาทย์ไม้นวมผสมเครื่องสาย ทั้งนี้ เพราะท่านยืนยันว่าจะต้องถูกแบบแผน มีเครื่องครบจึงจะ เรียกได้ว่าวงมโหรี เรื่องนี้ยังไม่เป็นที่ยุติกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ สำหรับบ้านของอาจารย์คุณหญิงไพฑูรย์ ท่านเล่าว่า ที่บ้านของท่านใช้เครื่องทั้งเอกและทุ้มขนาดย่อมกว่าระนาดปี่พาทย์ คือ เป็นระนาดมโหรีแท้ๆ มีฆ้องวงเพียงร้านเดียว มีชื่อเฉพาะว่า “ฆ้องสี่ตอ” เป็นของเก่าแก่มีมาแต่ครั้งหลวงกลัยานมิตรตราวาส คุณปู่ของท่านเป็นหัวหน้าวง เครื่องสายมีครบคือ ขอสามสาย ขอด้วง ขออู้ จะเข้ ชลุ่ยนั้นมีเลาเดียวประจำเป็นชลุ่ยเพียงออ เครื่องประกอบ จังหวะมีโทนร่ำมะนาวกับฉิ่ง โดยที่โทนและร่ำมะนาวนั้นใช้คนตีคนเดียวกัน ไม่เหมือนวงมโหรีของหลวงบางที่ท่าน ใช้คนตีโทนและร่ำมะนาวแยกกัน ส่วนเพลงที่บ้านท่านบรรเลงนั้นจะบรรเลงและขับร้องเฉพาะเพลงดรัมมโหรีของ เก่าเท่านั้น ส่วนทางร้องนั้นท่านต่อมาจากนายแม่ คือคุณแม่เจริญ พาทย์โกศล ซึ่งเลี้ยงดูท่านมาตั้งแต่ยังเยาว์ นั้นเอง อีกทั้งท่านครูจางวางทั่ว ท่านก็เป็นนักร้องมาก่อน ทางร้องของบ้านพาทย์โกศลเป็นทางเฉพาะที่สืบทอด กันมารุ่นรื้อย เรียกกันว่าทางฝั่งธน หรือทางวัดกัลยาณมิตร ไม่เหมือนกับทางฝั่งพระนคร ซึ่งฝ่ายกรมศิลปากรและ ฝ่ายบ้านบาตร คือบ้านท่านครูหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ใช้อยู่เป็นทางที่มีผู้ขับร้องได้น้อยกว่าทาง ฝั่งพระนคร และหาคนร้องได้ยาก ถ้าจะมีก็ที่กองดุริยางค์กองทัพเรือและทัพบก ที่นิยมใช้การขับร้องแบบเดียวกัน กับที่บ้านของคุณหญิงไพฑูรย์ ดังนั้นจึงจัดได้ว่า มโหรีชุดที่คุณหญิงไพฑูรย์ท่านตั้งใจบันทึกเสียงในปีพุทธศักราช 2527 ซึ่งเป็นแนวเก่าของแท้มีอายุกว่าร้อยปีจริงๆ การบันทึกเสียงเพลงดรัมมโหรีนั้น แต่ก่อนนิยมกันมาก นักร้องท่านแรกที่ร้องเพลงดรัมมโหรีอัดแผ่นเสียงคือ หม่อมส้มเงิน ที่มีชื่อเสียงมากคือ มโหรีดับตะแย เป็น แผ่นเสียงสำหรับผู้ที่มิบรรดาศักดิ์ ตรีารามสุรย์กับเมขลาหน้าสีแดง อัดในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีขุนประสาธ ดุริยศัพท์ (ซึ่งเป็นยศขณะนั้น) เป็นผู้ควบคุมวง วงมโหรีวังบูรพาภิรมย์ของสมเด็จพระยาภาณุพันธุ์- วงศ์วรเดช และวงมโหรีของวังบางขุนพรหมที่กล่าวมาแล้วต่างก็แข่งขันกันอัดเสียง เท่าที่มีผู้รวบรวมได้ ดูเหมือน ว่าผลงานของวงมโหรีวังบางขุนพรหมจะมีมากกว่า คือมีหลายฉบับ นับตั้งแต่ ดับต้นเพลงจิ้ง ดับตะแย ดับนางนาค ดับแขกมอญ และดรัมมหาฤกษ์ เป็นต้น ส่วนดับเข่งและดับนกกกระจากนั้น ยังค้นไม่พบว่าอัดไว้หรือเปล่า

ในสมัยรัชกาลที่ 7 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดให้วงมโหรีหญิงของหลวงขึ้น ซึ่งนับ เป็นวงส่วนพระองค์จริงๆ ผู้ร่วมบรรเลงมีอาทิ คุณหญิงชั้น ศิลปบรรเลง อาจารย์บรรเลง สาคกริ เจริญใจ สุนทรวาทิน สุตา เขียววิจิตร ศรีนาฏ เสริมศิริ เกลา วาทิน ดารา นาวิเสถียร ลมุล คงศรีวิไล น้อม คงศรีวิไล และเลื่อน

ผลาลินธุ์ เป็นต้น มีผู้ค้นพบแผ่นเสียงเก่าที่วงมโหรีหลวงวงนี้บรรเลงอยู่แผ่นหนึ่ง แต่จำไม่ได้ว่าเป็นเพลงใด วงที่กล่าวนี้พระยาเสนาะ ดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทิต) เป็นผู้ควบคุมฝึกซ้อม นับแต่นั้นมาการบันทึกเสียงเพลงดับมโหรีก็ลดน้อยลงเป็นลำดับ เครื่องมโหรีแท้ๆ ก็สร้างกันน้อยมาก หันไปใช้เครื่องเป่าพาทย์มาบรรเลงมโหรีแทน จึงเป็นที่น่าเกรงว่าหากไม่มีใครใครคิดที่จะฟื้นฟูกันไว้ มโหรีชานแท่งของเราจะหมดไปทุกวัน จึงเป็นที่น่ายินดีว่า ในรัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระราชดำริจะให้บันทึกเสียงเพลงดับมโหรีขึ้น เพราะทรงมีเครื่องมโหรีส่วนพระองค์ครบชุดอยู่แล้ว ซึ่งปัจจุบันเก็บไว้ที่พระที่นั่งวิมานเมฆ และถ้าเป็นไปได้คงจะทรงพระกรุณาให้บันทึกจนครบทุกดับทุกทาง ไม่ว่าจะเป็นทางฝั่งธนหรือฝั่งพระนคร ของดี ๆ เหล่านี้ จะได้เก็บไว้เป็นสมบัติของชาติต่อไป ซึ่งนับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่วงการดนตรีไทยยิ่งนัก รายละเอียดเรื่องของมโหรีนั้นยังมีอีกมากมายนัก ผู้เขียนจึงหวังว่าท่านที่สนใจเรื่องนี้จะได้ศึกษาค้นคว้าต่อไป